

Слађана Ристић Горгиев

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Центар за византијско-словенске студије, Ниш - Србија

e-mail: sladjana.ristic.gorgiev@filfak.ni.ac.rs

ИДЕАЛ МУДРАЦА У АНТИЦИ И ПОЈАМ СВЕТОСТИ У ХРИШЋАНСТВУ

Анстракт: Мада наизглед супротстављени појмови, мудрост у антици и светост у хришћанству надовезују се и надовезују један на други. Пут мудраца је тежња, пут светитеља је испуњеност. Мудрац у својој спознаји долази до одређене онтолошке равни, која представља критеријум и парадигму његове мудрости, светитељ превазилази ову раван и степеницама божје силе успиње се до трансонтолошке равни. Мудрост тежи ка знању онога што јест, а светост је добровољно примање онога што јест (Бога). За разлику од мудрости која се читава у души као испуњеност или одсуство земаљских садржаја, светост се одређује као стање испуњености и присуства неке друге, Тајне силе.

Кључне речи: мудрост, антика, одсуство, светост, хришћанство, присуство.

Него по Светоме који вас је позвао,
будите и сами свети у свему живљењу.
Јер је написано: Будите свети, јер сам ја свет.
1 Петр. 1:15–16.

Појмови мудрост и светост користе се данас углавном у контексту научно-историјске терминологије и они се, у великој мери, повезују са некаквим идеалима који се приписују прошлости и не доводе се у везу са реалним и могућим људским остварењима. Они у духу данашњег човека буде осећање недостижности или непрактичности, јер и мудрац и светитељ као да су личности из бајке, која нема своје место у реалности. Чак иако сматрамо да такве особе постоје, на њих гледамо као на непрактичне¹ људе, који су удаљени од реалног живота и који пребивају у неким својим световима. Међутим, показало се да такви људи и те како могу бити практичнији и да савладају много више тешкоћа него што то изгледа. Тако рецимо, мудрацима² су у антици називани они људи који су, поред теоријских и научних познавања, поседовали изузетну практичну мудрост и знање, а од светитеља довољно је само поменути Св. Саву, који је својом способношћу организације утемељио и српску цркву и српску државу. Мудраци су у антици управо због своје практичности били постављани и на

1 Позната је анегдота о Талесу који је задубљен мотрио звезде, па је упао у бунар. Али је зато једне године предвидео добар род маслина и тако се обогатио. Види у: Laertije 1985, II 4–5.

2 Пописи о томе ко је спадао у ту седморицу су различити. Наводи се око 17 имена (Diels, 10, 1). Међу њима је и Талес. Д. Лаертије наводи да је Талес из Милета био први назван мудрацем за свог боравка у Атини 582–81. године. Платон тврди да су управо они написали на храму у Делфима „Упознај самога себе“ и „Ништа превише“ (PLAT. Protag. 343A).

чело државе. Тако имамо владавину седморице мудраца³ који су бирани по томе што су имали богато искуство и били врсни познаваоци живота, који су саветовали и опомињали своје суграђане, доприносили успостављању етичких начела, бавили се законодавством и свим питањима важним за живот.

Када је реч о савременој мистификацији појма светитељ, можемо се лако уверити да то није одувек било тако, ако уочимо да Апостол Павле све хришћане назива светима.⁴ *Цркви Божјој која је у Коринту, освећенима у Христу Исусу, позванима светима, ... који призивају име Господа нашега Исуса Христа, на свакоме месту....* (Кор.1.2). Он се, дакле, обраћа хришћанима Коринта, Солуна, Галатије и назива их светима, али у наставку ових посланица, изобличава хиљаде моралних пропуста истих ових хришћана, и осуђује њихово понашање. О чему се онда ради? Да ли је светост исто што и моралност? Очигледно да није, јер он све хришћане назива светима, а ипак доводи у питање њихове моралне поступке. У анализи појма светитељ, врлине и морал су тек секундарне особине које произилазе из сусрета човека и Бога, који је примарна и носећа одредница светитељства. О томе ће бити речи касније у наставку овога текста, али да најпре погледамо анализу појма мудрац.

Значење појма мудрац

Појам мудрости изведен је од термина *sofia*. Мудрацима се приписивало дубоко познавање онога што јесте и онога што треба чинити. Овај термин је касније замењен термином философ, а сматра се да га је први употребио Питагора, који је љубитеље мудрости описао као посматраче, односно оне који теже безинтересном посматрању света. Употребу овог термина ће касније појаснити Сократ на својој одбрани, када каже да је само Бог мудар, а да човек може само да тежи мудрости.⁵ То исто значење ће потврдити Платон у дијалогу *Федар*⁶, и Аристотел у *Метафизици*⁷, када каже да филозоф тежи мудрости коју поседује Бог. У овој античкој употреби појма филозоф, већ се наговештава став да се мудрост посматра у односу на Божју мудрост, односно да је постављен један метавредносни принцип који се узима као парадигма свемудрости. Ово ће још више бити потврђено Платоновом тврдњом да мудрост није могућа без контемплације врховног Добра. Платон у *Држави* филозофа одређује као неког ко има велики дух, и који живи у посматрању свих времена и свега бића⁸. Филозоф је неко ко увек тежи ономе што јесте и кога не узнемирава настајање и пропадање.⁹ Поред ове носеће врлине филозофа, Платон ће навести и друге пратеће карактеристике мудраца: *Онај који је по природи обдарен добрим памћењем, способношћу за добро разумевање и учење, племенитим карактером, пријатношћу, пријатељством и сродношћу са истином, правичношћу, храброшћу и умереношћу.*¹⁰

3 Седам мудраца (грчки: *οἱ ἑπτὰ σοφοί*) је заједнички назив за најстарије представнике грчке етичке филозофије који су своје мисли изрицали у облику сажетих изрека. Живели су отприлике између 620. и 550. године п. н. Солун, Хипон, Питак, Бијас, Клебул итд.

4 Институција канонизовања светитеља је дошла много касније, али је у раном хришћанству она била намењена свима који су били хришћани.

5 Сократ ће своју мудрост дефинисати као стање свести о граници незнања када каже: *Не мислим да знам оно што не знам.* Платон 1959, 11.

6 Platon 2006, 119–126.

7 Aristotel 2007, 9.

8 Platon 1976, 486 a.

9 Platon 1976, 485 b

10 Platon 1976, 487 a.

У сличном духу ће и Аристотел говорити о мудрости, сматрајући да се суштина врлине мудрости налази у постизању личног мамскимума у ономе што је највредније. А шта је највредније по Аристотелу? Највреднији је живот по узору на Бога, по узору на онога који је контемплација свих контемплација или мишљење свих мишљења.¹¹ Тако ће Аристотел поставити мишљење као најважнију карактеристику Бога, а живот проведен у мишљењу као најдостојнији живот за човека.

Овакво одређење мудрости како код Аристотела, тако и код Платона, акценат ставља на ономе што јест. Критеријум мудрости постављен је у Богу, и свако сазнање које нас упућује спознаји овог врховног принципа, може се третирати као мудрост. Мудрост је дакле оно (могуће) знање о ономе што јест, о Богу.

За разлику од Платона и Аристотела који мудрост налазе у знању, хеленистичке филозофске школе ће суштину мудрости налазити мање у знању, а више у плодовима знања. Најважнији плод мудрости за њих је задобијање душевног мира, *ataraksija*. У хеленистичким филозофским школама негован је идеал мудраца, па се више пажње посвећивало практичној страни мудрости него теоријској. Тако ће Епиктет рећи: *Немој говорити о филозофији него живи по њој*.¹² Да ли неко живи филозофски, може се видети по миру који носи у души. То не означава психолошку смиреност која зависи од темперамента, него стање „непомућености духа“ које се задобија смиреностију ума у истини. Не односи се дакле на урођене карактеристике различитих темперамената, већ на узнемиреност мислима које помућују човеков дух, без обзира на психолошке особености карактера. Поред овог заједничког става, ипак је свака од хеленистичких школа давала различите одговоре и путеве постизања овог стања непомућености духа.

Епикурејци сматрају да се душевни мир постиже стањем одсуства телесне и душевне боли.¹³ Душевна бол и узнемиреност се остварују **ослобађањем страха** од богова и страха од смрти. Мудрост се огледа у животу оних људи који успевају да проживе што већи број животних тренутака у којима би тело било без боли, а душа без немира. Зато је Епикур имао свој филозофски врт опасан зидинама, у коме је боравио са својим ученицима, и није им препоручивао да учествују у политичком животу нити да се излажу свим оним стресовима који их могу доводити до стања узнемирености. Сврха живота је да у њему буде што више задовољстава, а што мање незадовољства. Задовољство се дефинише као одсуство незадовољства.

У филозофској школи скептичара душевни мир се постиже **уздржавањем (epohe)** од судова¹⁴, јер по њима, ми нисмо у стању да знамо истину по себи, већ само онако како се она појављује нашим чулима, зато је сувишно свако инсистирање на једном ставу или једном мишљењу. У ту сврху, Секст Емпирик говори о тропима који су нека врста аргумената у прилог агностицизма. Зато они препоручују модалне судове и неку врсту конформизма и скромности којом треба да се одликује мудрац. Личност мудраца не би требало да изазива било коју врсту пажње, како би душа сачувала мир, зато се треба скривати од туђих погледа и љубопитљивости.

За разлику од епикурејаца и скептичара душевни мир, као носећа врлина мудраца, по стоичарима постиже се *apatijom* (бестаршћем), односно невезивањем за свет.

Термин бестаршће ће се касније сретати и у хришћанству и то посебно у аскетској литератури. Мада на први поглед постоје велике сличности у тумачењу

11 Aristotel 2007, 427.

12 Arijan 2011, 56

13 Epikur 2005, 39

14 Sextus Empiricus 2005, 23

бестрашћа, уочавају се и разлике у стоичком и хришћанском значењу овог појма. Код стоичара мудрост се остварује постизањем стања независности и равнодушности за свет, јер једино ако своје емоције и нагоне савладамо, утишамо или контролишемо, можемо говорити о бестрашћу.¹⁵ Међутим, циљ *бестрашћа* у хришћанству јесте задобијање неопходног мира којим би душа била спремна да прихвати Бога, или како често оци Цркве говоре, то је: *мирно стање душе у коме душа постаје тешко покретна на зло*¹⁶.

И док стоици говоре да на свету ништа није изгубљено већ само враћено тамо где припада, те чак ни због смрти ближњих није пожељна бол, хришћански однос према спољашним добрима је ипак нешто другачији. Исус показује значај хране, пића, пријатељства, здравља, плаче због свог пријатеља Лазара, има осећај напуштености од Бога у Гетсиманији.

Стоичари сматрају да је *врлина хармонично стање, које заслужује да се одабере ради ње саме, а не због надања или из страха, или неког другог мотива споља*.¹⁷ Врлина је за хришћанство много комплекснија, јер уочава сву тешкоћу живота по диктату природе. У хришћанству срећа је свеобухватни концепт који се односи на тело, душу и дух и на све људске потребе, како материјалне, тако и нематеријалне. Све врлине се у хришћанству огледају из Божје, есхатолошке перспективе. Све оно што је часно и добро не мери се мером садашњости, него више мером будућности. Есхатолошка перспектива јесте за хришћане царство будућег века, али и царство које блажени појединци осећају још сада као *предукус небеског света*. Осећање извесности будућег века заснива се на осећању присутности Бога у свету. И док хришћани говоре о извесности будућег века и бесмртности, стоицизам говори о усклађивању садашњег живота са божјим поретком. Диоген о томе говори следеће: *Суштина човекове среће састоји се у томе да су све његове радње засноване на принципу хармоније између своје воље и воље Господара свемира*.¹⁸

По стоичарима, спољашна добра нити умањују, нити увећавају врлину и срећу, а по хришћанству, све спољашне вредности добијају смисао и значај кроз Бога, односно кроз радост коју душа осећа због сусрета са Богом. *Радује се душа моја Господу* (1. Сам 2:1, Пс. 13:5, Јев. 3:18). За разлику од стоика који су равнодушни према добрима живота, хришћанство слави живот кроз Бога. Радост коју душа осећа у сусрету са Богом обасјава све што човек чини у животу. Човеку је по хришћанству дато да буде у заједници са Богом кроз свет.

* * *

Оно што је карактеристично за сва античка одређења мудрости јесте некаква тежња или одсуство. Мудрост као тежња ка знању онога што јест, као тежња ка Богу присутна је у самом термину филозофија, као и код Сократа, Платона, Аристотела. Она описује стање духа које је у ишчекивању, истраживању и неиспуњености. Код хеленских филозофа, заједничка је карактеристика да се мудрост одређује преко одсу-

15 По стоичарима, ми смо само глумци у представи коју треба да одиграмо што боље. *Никада ни о једној ствари немој рећи: „Изгубио сам је“, него: „Вратио сам је“...ако ти је жена умрла: вратио си је, ако ти је имање отето: и оно је враћено. Али, неваљалац је онај ко ми је отео! Шта те се тиче преко кога ће онај ко ти је дао узети натраг? Док је год теби остављено, старај се за њега као да је туђе, као путнику за гостионичеро*. Епиктет 2011, 39.

16 Исповедник 1997, 42

17 Laertije 1985, 230.

18 Laertije 1985, VIII 88.

тва. Код Епикура, то је **одсуство бола душевног или телесног**, дакле, задовољство као одсуство бола. Код скептичара имамо **одсуство судова, ставова**, јер ми по њима не знамо праву истину о свету, о људима, појединачном човеку или о било чему. Код стоичара мудрост, односно мир се постиже кроз равнодушност, кроз **одсуство емоција** (и радости и туге), кроз неvezаности за свет. За разлику од тежње или одсуства, светост се одређује као стање испуњености и присуства. Присуства неке друге, Тајне силе.

Значење појма светост

Појам светост (гр. *agios*) у најширем смислу означава уздицање и страх човека према Богу. Код Есхила се третира као трепет према страшној и скривеној сили, а код Хомера се говори и о страхопоштовању према носиоцу те велике силе. Рудолф Ото каже да је свето¹⁹ оно што нас истовремено и привлачи и плаши, а плаши нас зато што је квалитативно различито, потпуно и апсолутно друго, другачије, у односу на чулни свет који познајемо! Овај појам светог има своје различите модификације у различитим религијама, али у принципу указује на разграничење духовног и материјалног света. У том смислу, и хришћанство прави јасну разлику између творевине и Творца, али се светост приписује само Творцу, Богу, а када је реч о творевини, она не може бити света, већ само освећена. Извор свет(л)ости је Божја Светлост која непрестано исијава и еманира. Овим се посебно бавио Св. Григорије Палама и други исихасти, који сматрају да светлост коју хришћани виде кроз молитву, своје порекло има у нествореним божјим енергијама.

Како се онда може разумети светост у хришћанству и за коју личност би могли рећи да је светитељ? Светитељ је човек који је обасјан и озарен овом божјом светлошћу. Ово се може видети и у византијској иконографији, како светлост пада на светитеље споља, а не одашила се од њих. Да ли то значи да светлост пада само на изабране? Не, не би се рекло да је изабраност суштина светитељства. По хришћанству, сви смо обасјани том светлошћу, сви смо светитељи у потенцијалу, али оно што некога чини светитељем јесте то што он прима Божју светлост, што је прима својом вољом. Овакво упућивање на светитељство може се наћи на многим местима у Јеванђељу: *Сваки дар добри и сваки поклон савршени одозго је, силази од Оца светлости, у којег нема изменљивости ни сенке промене* (Јаков. 17).

Иштите, и даће вам се; тражите, и наћи ћете; куцајте, и отвориће вам се. Јер сваки који иште, прима; и који тражи налази; и који куца, отвориће му се (Мт. 21–22).

Оно што даје право апостолу Павлу да се хришћанима обраћа као светима јесте управо чињеница да је свако ко се назива хришћанином у потенцијалу светитељ. У својој првосвештеничкој молитви, која је сачувана у Јеванђељу по Јовану, Христос изговара: *За њих (ученике и самим тим људе) ја освећујем себе да и они буду освећени истином* (Јн. 17,19). Ове речи означавају чињеницу да Христос својом жртвом освећује самог себе као човека, да би се и човек осветио заједничарећи у Њему. Зато се хришћани **причешћују** Јединим Светим — Христом.

Поред освећености и овог божјег вечог исијавања светлости ка човеку, потребан је још један моменат да би неко могао да постане светитељ: потребан је моменат слободе и моменат добровољног примања овог божјег дара. Светост је дакле, добровољно примање Божје светлости, засновано на слободној вољи човека. Свети Максим Исповедник сматра да ми људи не доприносимо ничим другим сем нашим

19 Rudolf 1983, 24–26.

слободним избором. А у посланици апостола Јакова се говори у сличном духу: *Ако ко проникне у савршени закон слободе и остане у њему, и не постане забораван слушацац него творца дела, тај ће бити блажен у делању својему* (Јаков. 25).

Јер без момента слободне воље који је кључ комуникације Бога и човека, не би било могуће говорити о светитељству. Дакле, прецизније одређење овог појма било би да је светитељ онај који је осветљен, односно **освећен божјом светлошћу**. Светост није заслуга него дар Божји, она се не заслужује већ је резултат повезивање човека са Божјим благодатним енергијама. Светост се остварује само у сусрету Бога и човека, а тај сусрет се и у светоотачкој литератури назива обожење или обоготворење (*teozis*).

Светитељство је трајно настројење духа ка Богу које није ометано спољашњим догађајима. Оно не означава апсолутну безгрешност, већ спремност да своју вољу предамо Богу, јер се само предавањем воље Богу могу осетити дарови Божје благодати. Дар благодати и дар осветљености може такође изостати, али оно што човека чини светитељем јесте уздање у Бога и Божју светост и свемоћ, чак и онда када до нас слабије допире Божје присуство. Пример таквог истрајавања даје нам сам Христос на крсту када каже: *Боже мој, боже мој, зашто си ме оставио!* (Мт. 27,46).

Мудрац и светитељ

Упркос разликама, ово нису два сасвим одвојена пута, јасно је да се они испреплићу, и да се надовезују један на други. Пут мудраца је тежња (*eros*), пут светитеља је испуњеност (*agape*). Мудрац у својој спознаји долази до одређене онтолошке равни, која представља критеријум и парадигму његове мудрости, светитељ превазилази ову раван и степеницама божје силе успиње се до трансонтолошке равни. Али све ово никако не значи да у античкој филозофији немамо наговештаје ове трансцендентне равни. Тако код Платона налазимо став о идеји Добра која је иза бића и која, иако је у подручју несазнатљивог, ипак стварима из чулног света даје светлост тј. моћ сазнања. *Идеја Добра предметима који се сазнају даје истину и души која сазнаје даје способност сазнавања. Она је узрок нашег сазнања и узрок истине коју сазнајемо умом.*²⁰ Можда управо због тога имамо хришћанске мислиоце као што је Јустин Филозоф који сматра да *сви они који су живели сагласно са Логосом, јесу хришћани, па макар их чак сматрали безбожницима, као Сократа или Хераклита* (Apolg. I 13). То потврђује и чињеница што у неким црквама имамо иконе Платона, Сократа, Аристотела.²¹

Ово прожимање мудрости и светости можда је најбоље изразио Св. Максим Исповедник ставом да бестрашће рађа расуђивање, (филозофија) а знање – љубав према Богу (теологија). Одсуство, испражњеност, невезаност јесте предуслов да би нешто могло бити примљено, прихваћено. Знање о ономе што јесте, знање о Богу рађа љубав, а оно је могуће тек ако отклонимо наслаге „површног, погрешног знања“ које нам се у свету показује само као појава. Филозофија управо то чини, ослобађа нас илузија, лажних уверења, мњења и зато се мудрост читава у одсуству „погрешног знања“. Тек након овакве испражњености могуће је створити услове за светитељство, за љубав, чије порекло није са овога света, већ у Богу.

Можда је неодвојивост ових подвига разлог што у раном средњем веку, а и касније, дуго није било разлике између мудрости и светости. Црква је од самог почетка

20 Platon 1976, 200 508 cd.

21 Тако рецимо у Цркви Богородице Љевишке у Призрену имамо насликане Платона и Плутарха. Има их и у манастиру Жича. У Бугарској има Платона, Плутарха, Талеса, Аристотела, Солона, као и у више манастира у Грчкој.

прихватила и у себе укључила све оно што је било у сагласности са хришћанством, те су се и плодови античке мудрости нашле у списима црквених отаца. Ова два пута или две методе се у најмању руку могу сматрати комплементарним и допуњујућим, али никако супротстављајућим и искључујућим.

Литература

- Aristotel (2007): *Metafizika*. Beograd: Paidea.
Arijan, Flavije (2001): *Priručni Epiktetov*. Beograd: Dereta.
Epukur (2005): *Osnovne misli*. Beograd: Dereta.
Laertije, Diogen (1985): *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*. Beograd: BIGZ.
Платон (1959): *Одбрана Сократова*. Београд: Култура.
Platon (1976): *Država*. Beograd: BIGZ.
Platon (2006) *Fedar, Ijon, Gozba*. Beograd: Dereta.
Rudolf, Oto (1983): *Sveto*. Sarajevo: Svetlost.
Sextus Empiricus (2005): *Against the Logicians*. Cambridge: CUP.
Исповедник, Максим (1997): *400 глава о љубави*. Призрен.

Sladana Ristić Gorgiev

**THE CONCEPT OF WISE MEN IN ANCIENT TIMES AND THE CONCEPT
OF HOLINESS IN CHRISTIANITY**

The terms wisdom and holiness is to complete and build on each other. Wisdom is a tendency for the fulfillment of holiness. Wisdom is coming to the realization that there is a God and he is the criterion and the paradigm of knowledge. Holiness is the state of the experience of God. Unlike aspirations, or absence of holiness is defined as a state of fullness and presence. The presence of another, Secrets forces.